

Stærke af Sachsen og Frederik IV af Danmark sammen i 1709 – men de to tyskere er jo kun afledt konger i Kejserriget i kraft af deres kongeværdigheder i hhv. Preussen og Polen – ikke i Brandenburg og Sachsen. Man kan kun svært være enevældig konge under en kejser! Mentz bringer mange nye begreber op, men følger dem ikke til dørs. Vi hører om den oplyste, den militaristiske, opinionsstyrte og den patriotiske enevælde. Det begynder at sejle noget, for hvad er patriotisme? Her står Guldberg og indfødsretten ikke klart nok. Forudsætter det, at man har og hylder en stærk stat, enevælde? Hvordan tænkes oplysning? Her svigter bogen sin læser ved sin manglende stringens, og den får lov til at ende brat og uforløst med nogle overvejelser af kontrafaktisk art om Christian VIIIs planer. I dette tidsskrift må det være tilladt at minde om den sene statskirkes aktion mod fremmede religionsbenedere i 1840'erne, tvangsdåb, undertrykkelse af baptister og mormoner. Hvor blev kirkestaten af, da Grundloven blev givet i 1849? Hvor meget af det gamle er bevaret i dag – i den indre husholdning? Det berøres næsten ikke.

Carsten Bach-Nielsen

Christoph Schwöbel

Die Religion des Zauberers. Theologisches in den großen Romanen Thomas Manns. Tübingen: Mohr Siebeck 2008. 288 s. € 24.

Med skarpt analytisk blik indbyder Schwöbel i bogen *Die Religion des Zauberers* sin læser på en teologisk opdagelsesrejse gennem Manns hovedværker. Gennem bogens seks essays søger han to pointer. For det første fremsætter han den tese, at der gennem forfatterskabet kan iagttages en særlig teologisk udvikling: fra en ironiseren over en borgerligt-moralsk kristendom til i slutningen af forfatterskabet en genuin reformatorisk teologi. For det andet finder Schwöbel hos Mann i et netværk af fortælle- og kommentarstemmer en særlig reformulering af Paul Tillich' teologiske perspektiv, at mennesket ikke blot *har*, men også *er* et spørgsmål til sig selv. I Schwøbels karakteristisk humaniserer Mann derved teologiens felt og skaber litterære værker, der ikke mister øje for teologiens uudgrundelighed. Gennem tekstnære analyser fører Schwöbel læseren teologisk ind i fire af Manns hovedværker: fra 'ironisk distance' i *Buddenbrooks*, 'dødens monisme' i *Der Zauberberg*, 'teologisk antropologi' i *Joseph und seine Brüder* og til 'sola gratia' i *Doktor Faustus*. Hele Manns forfatterskab betragter Schwöbel som ét religiøst tegnsystem, der dynamisk ændrer karakter fra en 'flerdimensionel enhed' til en 'syntese betragtet under perspektivet i én dimension', nærmere bestemt den altomfattende nådes perspektiv.

Schwöbel karakteriserer *Buddenbrooks* som en 'protestantisme-tese i narrativ form' og spiller derved på Max Webers studier. Med sin egen overskrift *Die protestantische Ethik und der Geist des Bürgertums* har Schwöbel øje på en særlig parallelitet imellem økonomisk forfald og protestantisme og beskriver derved i en art 'Guds antiforsyn' ironisk Lübeckerfamiliens fire generatio-

ners forfaldshistorie. Med betegnelsen 'dødens monisme' betoner Schwöbel i *Der Zauberberg* dødens religiøse betydning som en hellig forudsætning for livet. "Vil i denne dødens verdensfest engang kærligheden stige op?" spørger Hans Castorp og afspejler derved menneskets grundlæggende orienteringsløshed efter Første Verdenskrig. I *Joseph und seine Bruder* sker der en tankevækkende nyorientering. Schwöbel opdager i sin analyse af Josef-tetralogien, hvordan Feuerbachs kendte tese om religion som en menneskelig projektion er vendt på hovedet. Afslører menneskets forestilling om Gud ikke snarere en teologisk realitet, en dybdegrund i mennesket? I Schwöbels øjne projicerer Mann litterært menneskets teologiske virkelighed ind i de fire Josef-bøgers narrative mytos og skaber derved en humaniseret mytos, frigjort fra samtidens barbariske national-soziale instrumentalisering. Mann mestrer flerdimensionaliteten i *Doktor Faustus*. Via et teologisk grundperspektiv skriver Mann på én gang en Nietzsche-, musik-, Tysklands- og Faust-roman i et komplekst sammenhængende netværk. Som tyngdepunkt for sin tese om Manns teologiske udvikling iagttager Schwöbel i *Doktor Faustus* et radikalt udtryk for en 'sola gratia' teologi. Den geniale komponist Adrian Leverkühn hentæres til slut i en fortvivlende dæmonisk eksistens, men gennem 'fortvivlelsens transcendens' mister han ikke frelsens mulighed, og for Schwöbel er dette et tydeligt tegn på den reformatoriske radikalitet i forståelsen af Guds nåde.

Schwöbel inddrager i sine analyser adskilligt brev-, foredrags- og dagbogsmateriale samt Manns inspiration hos Nietzsche, Mereschkowski, Schopenhauer, Feuerbach og Tillich, hvilket i rigt mål forlener hans bog med et uadventet perspektiv. Schwöbel karakteriserer Mann som en *Zauberer*, der fremviser virkeligheden fortryllet. Læseren ser et narrativt tegnsystem, men aner bagved dette et spændingsfelt imellem guddommeligt skjulthed og menneskets syndsbevidsthed, bøn og klage. Da bogens essays er komponeret med en passende mængde redundans, har læseren mulighed for at læse hvert af dem for sig, omend 'trollmandens religion' som helhed betragtet giver et sjældent blik ind i Thomas Manns teologi.

Kresten Thue Andersen

Jes Fabricius Møller

Hal Koch. En biografi. København: Gads Forlag 2009. 351 s. Kr. 349.

Historikeren Jes Fabricius Møller (JFM) vil i sin biografi prioritere to offentlige sider af Hal Kochs liv, nemlig hans arbejde som "akademiker og intellektuel og hans rolle i dansk politik". Det er velvalgt, da Koch, som kender af det historiske håndværk, kun har efterladt få kilder til sit privatliv. JFMs brug af de sparsomme personlige oplysninger, der er bevaret, er god og præcis. På trods af omfangsrige arkivstudier har JFM imidlertid ikke benyttet syv kapsler med centrale kilder til belysning af Kochs arbejde og udvikling på Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling.